

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

ОДРЕЂЕЊЕ ЕКСТРЕМИЗМА – ПРОБЛЕМИ И НЕДОУМИЦЕ*

Сажетак

У овом раду аутор се бави мањкавостима доминантне дефиниције екстремизма. У том смислу указује се на терминолошку збрку и изједначавање екстремизма са другим појмовима. Аутор покушава да укаже да ова широко прихваћена дефиниција екстремизма недовољно води рачуна о историјском контексту у коме се екстремизам јавља, као и да оставља бројне непокривене „сиве зоне“. Тиме се оставља простор за идеолошки пристрасне класификације. Такође доминантно схватање екстремизма циља на одржање *statusa quo*. У том смислу аутор указује да је екстремизам схваћен на тај начин пре свега „борбени појам“ односно стигматизирајућа реч.

Кључне речи: екстремизам, левица, десница, демократија, диктатура

ЕКСТРЕМИЗАМ ЛЕВИЦЕ, ДЕСНИЦЕ, ЦЕНТРА

Екстремизам без сумње спада у широко распрострањене и често коришћене појмове, како у академском дискурсу тако и у публицистици. Упркос његовој широкој употреби за овај концепт везане су бројне недоумице. Оне се јављају већ на нивоу дефиниције појма. Тако на питање ко или шта је екстремиста није могуће дати једноставан одговор. Он се (екстремизам) као негативан појам обично ставља у исту категорију са појмовима деспотизам, тиранија или диктатура. Но, при одређивању овог појма треба имати такође у виду и непостојање једне и јединствене екстремистичке

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

идеологије, због чега се овај појам готово никад не користи без префикса леви или десни. Таква употреба појма циља на суштинску истоветност свих екстремизама, при чему се једина разлика може правити између леве и десне варијанте. Међутим, од Липсета и његове студије *Политички човек* почиње се говорити и о екстремизму центра! Наиме, појава тог екстремизма базира на Липсетовој тврдњи да сваки социјални слој има свој екстремистички и демократски политички израз. Такође, овај аутор сматра да је немогуће схватити улогу и различит степен успеха разних екстремистичких покрета ако их не разликујемо међусобно, и ако не утврдимо њихову посебну друштвену основу и идеологију онако како то чинимо код демократских партија и покрета. Социјалистичка левица црпи своју снагу од радника и сиромашних сеоских слојева; конзервативну десницу подржавају имућни елементи као и они људи који су остали укључени у традиционалне институције, нарочито цркву. Демократски центар подржава средња класа. На истом социјалном темељу на коме почивају умерене групе, стварају се и њихови екстремистички пандани. „Класични фашистички покрет је представљао екстремизам центра“.¹⁾ Липсет не само да је уочио три различите врсте екстремизма него је и озбиљно уздрмао тезу која још од Аристотела, преко Констанана, до данашњих дана тврди да је јака средња класа најбоља одбрана од екстремизма, јер средњи слојеви не морају нужно бити либерални, мада то често јесу, односно и они имају „свој“ екстремизам.

Липсет није једини који је говорио о екстремизму центра. Почетком деведесетих Волф–Дитер Нар прихвата овај термин, али му придаје потпуно другачије значење. Нар, који је иначе противник појма екстремизам, користи екстремизам центра за главни ток политике. Он криви партије на власти за насиље према странцима у Немачкој. Тако се екстремизам центра у Наровој интерпретацији односи на читаву политичку класу која се, по његовом мишљењу, противи неопходности демократизације друштва и која инсистира на репрезентативном схватању демократије. На крају, он изводи закључак да екстремизам естаблираног центра сноси одговорност за раст екстремизма на маргинама.²⁾ Нарово схватање блиско је питању које су својевремено постављале присталице Црвених бригада: Ко је екстремиста, људи који се боре против експлоатације, или систем који их у томе спречава? Такође, Нарово схватање, које иначе одудара од главног тока размишљања о екстремизму, темељи

1) Сејмор Мартин Липсет, *Политички човек*, Рад, Београд, 1969, стр. 167.

2) Steffen Kailitz, *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 24.

се на Хоркхајмеровој опасци да ко неће да говори о капитализму треба да ћути о фашизму, што значи да је екстремизам производ капитализма.

Занимљиво је да слично Нару разишљају и интелектуалци окупљени око нове деснице у Немачкој (Армин Молер, Карлхајнц Вајсман, Бото Штраус). Армин Молер указује да је екстремизам борбени појам који су створили либерали који упозоравају на опасности „екстремне левице“ и „екстремне деснице“ односно који служи да уништи сећање на заједничко просветитељско порекло либерализма и марксизма-лењинизма.³⁾ Молер на пример, противник види усваком универзализму. Са друге стране, аутори нове деснице не говоре експлицитно о екстремизму центра, али критикују „хедонистички либерализам“ који натурају „тоталитарни левичарски медији“. По њиховом мишљењу Немачка је постала „милитантна демократија“ и споља и изнутра, а идентификација са западним, либералним вредностима је добила готово тоталитарне карактеристике, док културна повезаност са западом постаје нова секуларна утопија. Левичарско либерални медији пропагирају нападну „политичку коректност“ и ускраћују могућност десници да се чује и њен глас. Истовремено, нова десница не преза ни од поређења нацистичке диктатуре и западно-либерано-левичарске „диктатуре“.⁴⁾ „Попут јучерашњих тоталитаризама, либерална друштва нису склона прихватању чињенице да њихове нормe нису обавезно и увек исправне. Настоје да се наметну као једини универзално могући систем у име идеологије која, иако се назива 'хуманистичком', отвара пут свим злоупотребама, предпостављајући тако сваку 'очигледност' која мора да се наметне свима.“⁵⁾ О истом „либералном тоталитаризму“ говори и Ернст Нолте.

Иако писци нове деснице не говоре о екстремизму центра, алузије на екстремистички и тоталитарни карактер режима су више него јасне, као и сличност са Наровим ставовима.⁶⁾

Са треће стране, поједини аутори који на екстремизам гледају из позиције система, као што је Ервин Шојх, сматрају да једва

3) Armin Mohler, *Der Nasenring, Die Vergangenheitsbewältigung vor und nachdem Fall der Mauer*, Munich, 1991, S. 322.

4) Jan-Werner Müller, "From National Identity to National Interest: Rise (and Fall) of Germany's New Right" in: Jan-Werner Müller (ed.) *German Ideologies since 1945*, Palgrave Macmillan, London, 2003, pp. 185-187.

5) Ален де Беноа, *Комунизам и Нацизам: 25 огледа о тоталитаризму у XX веку 1917-1989*, Центар за изучавање Традиције „Укронија“, Београд, 2007, стр. 128-129.

6) У време када се у Немачкој водила полемика око забране Национал-демократске партије Немачке (НПД) Нар је написао чланак чија суштина је сажета у наслову: *Зашто сам као радикални противник НПД радикално против забране*.

да се може наћи били какво оправдање за поделу на леви и десни екстремизам, будући да је екстремистичке групе све теже разликовати.⁷⁾ Теоретичари који тврде да је у данашње време подела на левицу и десницу изгубила сваки смисао прихватају да, према томе, не постоји ни леви и десни екстремизам, што је гледиште које се суштински разликује од Липсетовог.

Дакле, очигледно не постоји консензус када су у питању суштина екстремизма те не може бити консензуса ни када је реч о појединачним примерима екстремизма. Истини за вољу, као што ћемо видети, већина најпознатијих аутора сагласна је мање или више око дефиниције екстремизма, али ни то није општи став. Штавише, доминантно схватање екстремизма критиковано је са више страна. Па ипак, ни противници доминантне струје нису уједињени. Аргумент око којег се они ипак мање или више слажу је немогућност поређења деснице и левице, али је алтернативни концепт једва видљив.⁸⁾

ТЕРМИНОЛОШКА ЗБРКА

Осим нејасног и често непрецизног коришћења појма екстремизам у контексту поделе левица - десница, односно левица – центар - десница ствар се додатно компликује коришћењем других појмова који треба да замене појам екстремизма – тиранија, диктатура, тоталитаризам... Тако је на пример Ото Риле говорио о црвеном, црном и браон фашизму⁹⁾, док је Валдемар Гуриан уместо појама тоталитаризам користио бољшевизам, те је тако под бољшевизам убрајао и немачки национал-социјализам¹⁰⁾. Тиме се отвара питање различитих схватања суштине екстремизма – да ли су екстремизми подврста фашизма или бољшевизма или нешто треће?

Поред тога, честа је употреба појма екстремизам у религијском контексту (фундаментализам) као и повезивање екстремизма и тероризма. Међу екстремисте могу да се уврсте најразличитије

7) Steffen Kailitz, *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 16.

8) Hans Gerd Jaschke, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 84.

9) Otto Rühle, "The Struggle Against Fascism Begins with Struggle Against Bolshevism" in: *Living Marxism*, Vol. 4, No. 8, 1939. <http://www.marxists.org/archive/ruhle/1939/ruhle01.htm>

10) Heinz Hürten, "Waldemar Gurian and the Development of the Concept of Totalitarianism" in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, 2004, p. 40.

групе, те се на листи екстремиста коју је саставио немачки политиколог Ханс - Герд Јашке налазе и милитантни борци за права животиња, они који мрзе хомосексуалце, противници абостуса, религијски култови, обожаваоци оружја и различите врсте злочина из мржње (hate crime). Он признаје да све ове групе не желе елиминацију демократије, али такође тврди да сви они сумњају у темељне демократске вредности као што су плурализам и толеранција.¹¹⁾ Поред тога, екстремизам се често брка са другим сличним појмовима као што су фанатизам, радикализам и популизам. Разумевање ових појмова често зависи и од научне традиције у којој се појам користи. На пример, у Немачкој се прави оштра разлика између радикализма и екстремизма, при чему се радикализам односи на мање-више легитимну политичку опцију, док са екстремистима то није случај.¹²⁾ У том смислу радикализам би представљао „сиву зону“ између демократије и екстремизма, мада опет поједини пијаци користе екстремизам, популизам и радикализам као синониме.

ЕКСТРЕМИЗАМ КАО БОРБЕНИ ПОЈАМ

Корисно је сада сетити се Карла Шмита и његове тврдње да су сви политички појмови заправо полемички појмови.¹³⁾ Када је у питању појам екстремизма, нема сумње да је Шмит био у праву. На то уосталом указује историја овог појма.¹⁴⁾ Може се приметити да је екстремизам појам створен не да се означи сопствено политичко полазиште него да етикетира политичког противника. Тако, на пример, Јашке говори о екстремизму као о политичком „борбеном појму“¹⁵⁾ док Уве Бакес говори о „стигматизирајућој речи“ која треба да одреди границе политичкој легитимности, односно да друге одреди као безвредне или опасне. „Разметње екстремима део је нормализирајућег дискурса, помоћу кога већина друштва рефлектује сопствену нормалност и средину.“¹⁶⁾

-
- 11) Jäschke, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006, S. 8.
 - 12) Roger Giffin, „Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba“, Michael Freeden (ur.) *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 168.
 - 13) Карл Шмит, *Појам политичког* у Карл Шмит, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001. стр. 21.
 - 14) Душан Достанић, „Историја појма екстремизам“, *Култура полица*, бр. 20, 2013, стр. 41-60.
 - 15) Jäschke, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 16.
 - 16) Uwe Backes, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present“ in *Central European Political Studies Review*, Vol. IX, Part 4, International Institute for Political Studies,

Позивајући се на Рајнхарда Козелека, Бакес даље каже да употреба стигматизирајућих речи ствара асиметричну језичку ситуацију у којој етикетирани може посегнути за три различите стратегије. На пример он може прихватити етикету и од негативног појма створити позитивно самоодређење. То је Мусолини учинио са појмом тоталитаризам, а Хитлер са фанатизмом. Међутим, када је реч о екстремизму лако је запазити се да се ниједан политичар или идеолог никада није тако изјашњавао, чак ни они који се, без двоумљења, могу означити као екстремисти. Ако су већ желели да истакну јединствени карактер својих идеја себе су радије означавали као револуционаре, или пак радикале, јер су то појмови позитивније конотације.

Друга могућа стратегија коју наводи Бакес је одбрана од напада. Она подразумева дистанцирање од термина, оспоравање научне вредности појма односно истицање његове денуцијантске функције. Оваква одбрана може добити и свој судски епилог, као што је пример француског Националног фронта који је судским путем покушао да се одбрани од оптужби за десни екстремизам.

Трећа могућа стратегија је преузимање оружја својих непријатеља тако што се они оптужују за исту ствар. Бакес мисли да је то случај са позивањем на „екстремизам центра“.

Наравно, ове стратегије могу бити успешне једино ако они који се њима користе имају на располагању социјалну моћ да дефинишу појмове.¹⁷⁾

Историја појма екстремизам упућује не само да се ради о полемичком појму, него и да је у случају оптужби за екстремизам најчешће примењивана трећа од наведених стратегија. Такође, историја екстремизма говори да је он налазио свој пут у политички говор у временима велике политичке поларизације, када су постојећи појмови били неодговарајући и недовољни да опишу новонастале феномене. У кризним временима политичком противнику се оспорава легитимитет тако што се указује на његов „екстремизам“. Наиме, најпреје појмом екстремизам користио један калвиниста (Лудвиг Камерариус) против својих језуитских непријатеља, потом супротстављене стране пре, за време и после америчког Грађанског рата, док су Енглези и Французи за њим посезали у страху од руског изласка из рата. Но, концептуализацији овог појма највише је допринело либерално грађанство XIX и XX века које га је

Brno, 2007, p. 246.

17) Uwe Backes, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present“ p. 246-247, такође Uwe Backes, „Entwicklung und Elemente des Extremismuskonzepts“ <http://www.dvpw-extremismus.uni-bonn.de/dokumente/Backes-Begriffsgeschichte-03.html>

искористило за дискредитацију својих противника, како оних са левице тако и оних са деснице. Највећи део савремене литературе о екстремизму остаје и данас у знаку оваквог схватања екстремизма. Међутим, када је екстремизам ушао у политички говор, либерали више нису могли да очувају монопол на његово коришћење. Екстремизмом су се могли служити сви у обрачуна са својим противницима, па чак и Мусолини. Лењин се борио против анархистичких струја, односно „левог радикализма и дечјих болести комунизма“, док је Броз са своје стране брутално сузбијао „лева скретања“. Другим речима, чак и они који се обично сматрају екстремистима као што су Мусолини, Лењин, па чак и Хитлер, увек су могли да укажу на неког ко је „заиста екстреман“ представљајући на тај начин сопствену позицију као „умерену“.

Из реченог следи да се питање екстремизма може разматрати само ако се води рачуна о историјском контексту. Позиција „златне средине“ није једном заувек „центрирана“, односно схватања центра и екстрема померала су се на леву или десну страну у зависности од политичких прилика. У одређеним случајевима могуће је да јучерашњи екстремисти постају данашњи умерењаци, а оно што се данас сматра умереним и нормалним, већ сутра се може сматрати екстремизмом. Према томе листа екстрема није једном заувек формирана, те уколико следимо Јашкеа, можемо рећи да је XXI век донео нове врсте екстремизама.

Употреба екстремизма као „борбеног појма“ није карактеристична само за политичке борбе него и за академски дискурс. Код појединих аутора приметна је жеља да се према неким екстремистима заузима помирљивији став него према другим, или да се екстремистичке склоности једне идеолошке опције представе као умерене, док се друга опција и не узима у разматрање. Тако на пример Бобио са десним екстремизмом није желео чак ни да разговара, док је према левом екстремизму имао разумевање, ако не и гајио симпатије. „Када замишљам саговорнике које бих не баш да убеђујем, али да учиним мање подозривим, онда то нису они који потцењују и одбацују демократију као владавину ‘неуспешних’ – наиме, постојана реакционарна десница, која се стално обнавља у најразличитијим видовима, али увек са истим једом против ‘бесмртних начела’“. То су они који би ову нашу демократију, крхку, рањиву, подложну корупцији и често корумпирану, хтели да униште како би је учинили савршеном; то су они који се понашају, да се послужимо чувеном Хобсовом сликовитом идејом, као Пелијине кћери које су на комаде исекле старог оца да би га поново оживеле. Започињући дијалог са првима прети нам опасност да протраћимо

време. Наставити дијалог са овим другим значи не губити наду у снагу добрих разлога.¹⁸⁾

ДЕФИНИЦИЈА ЕКСТРЕМИЗМА И ЊЕНИ КРИТИЧАРИ

Имајући у виду све горе речено, поставља се питање да ли је дефиниција екстремизма уопште могућа. Већина аутора који пишу о екстремизму (Уве Бакес, Екхарт Јесе, Норберто Бобио, Штефен Каилиц) претпоставља да таква дефиниција постоји. Они полазе од разлике између аутократије, односно диктатуре, са једне, и демократије, односно конституционалне државе, са друге стране. Одатле се успоставља веза између политичког екстремизма и диктатуре. Тиме се, као основ за одређење политичког екстремизма узима подела између оних који заступају демократију и оних који алтернативу демократији виде у неком облику аутократске владавине. Треба водити рачуна да се под демократијом у овом случају има у виду онај концепт који Роберт Дал назива „полиархија“ што је схватање демократије које прихвата већина писаца (Дал, Сартори, Хантингтон). Прихватање овог разликовања значило би да су екстремисти сви они који теже очувању или успостављању једног ауторитарног или тоталитарног поретка. Другим речима, залагање за диктатуру и нелибералне облике владавине сврставало би одређену групу међу екстремисте. Насупрот овом позитивном одређењу, екстремизам се може и негативно дефинисати, као фундаментално противљење демократији или конкретно, идеји демократске, уставне државе.¹⁹⁾

У том смислу речничка дефиниција коју даје Екхард Јесе гласи: „Политички екстремизам је обележен тиме што он пориче или ограничава принципе демократске уставне државе, било више њене конституционалне компоненте (на пример поделу власти, заштиту основних права, правну државу) било оне демократске (на пример суверенитет народа, етос фундаменталне једнакости људи; демократију).“²⁰⁾

18) Норберто Бобио, *Будућност демократије: одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 11.

19) Steffen Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 15.

20) Eckhard, Jesse, „Extremismus“ in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, S. 167.

Ако се, као што чине неки аутори²¹⁾, либерална демократија, подела власти, владавина права, ограничена влада, неприкосновеност приватне својине и друго, узму као суштинске вредности на којима почива Запад, онда се питање екстремизма може свести на разлику између западњака и антизападњака, при чему су западњаци умерени, а антизападњаци екстремисти. На овом месту треба посебно водити рачуна и да те западне вредности нису увек у складу са политичком праксом Западних земља, односно да су неке од тих вредности у сукобу са одређеним процесима унутар ЕУ.²²⁾ Јашке прави исту паралелу када каже да се не ради само о грађанско либералном демократском вредносном поретку, него о темељима Западне цивилизације и културе, о Западном начину живота, позивајући се при томе на Хантингтона.²³⁾ Међутим, као што показује историја појма, екстремизам је интегрални део западне традиције.²⁴⁾ Наравно, овакво дефинисање екстремизма са собом доноси и низ проблема. Пре свега, реч је о негативној дефиницији која одређује екстремизам тако што тврди да он није демократија, али не говори о томе шта екстремизам јесте. Са друге стране, већ је на први поглед видљиво да се данас готово све политичке странке и идеологије позивају на народ и ките демократијом, те проистиче да се данас више нико не противи демократији као таквој. Чак и они на које се обично гледа као на екстремисте позивају се на народ и народне интересе, односно захтевају демократију, и то „истинску демократију“ и „стварну владавину народа“. Значи ли то да у време када се сви позивају на демократију више не постоје екстремисти? Треба имати на уму да Сартори идентификује шест могућих интерпретација значења појма *народ*²⁵⁾ из којих се може извести да постоје и различита схватања демократије. Према Сарторију само једна од интерпретација је компатибилна са либералном демократијом. Дакле, да бисмо неку политичку партију могли означити као екстремистичку, морали бисмо претходно имати кристално јасну идеју шта подразумевамо под појмом демократије и демократске државе. Разне варијанте екстремизма су у основи мање или више прихватале идентитетску теорију демократије (*die Identitäts theorie der Demokratie*), што је на крају водило закључку да демократи-

21) Јована Диковић, Александар Новаковић, „Евроскептицизам – недостајућа карика политичког живота Србије“, *Српска политичка мисао*, vol. 37, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 74.

22) *Ibidem*, стр. 74.

23) Jaschke, *op. cit.*, S. 8.

24) Достанић, *op. cit.*

25) Ђовани Сартори, *Демократија - шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, 94-97.

ја и диктатура нису међусобно супротстављене. На овакво идејно наслеђе позивали су се и комунисти у захтеву за диктатуром пролетаријата, национал-социјалисти, па чак и анархисти. Са друге стране, из либерално-демократске перспективе произлази да је либерална демократија једина могућа форма демократије, те да су све алтернативе поретку заправо ауторитарне, диктаторске, па према томе и екстремистичке. Када се користи јакобинском паролом да „нема слободе за непријатеље слободе“ и сама „борбена демократија“ постаје упитна, ако не и екстремистичка. Дакле, ако се демократија дефинише сувише широко, екстремизам постаје готово немогућ будући да се све и свашта може подвести под демократију. Но, ако се демократија сведе искључиво на либералну, екстремизам у овом или оном облику вреба иза сваког угла, а на сваку нову идеју гледа се испод ока.

Такође, ако се екстремизам одређује као противљење демократији, односно либерално-демократској држави, могло би се закључити да је историја екстремизма прилично кратка. Наиме, док није постојала либерална демократија није било ни политичког екстремизма, што значи да о политичком екстремизму можемо говорити као о релативно новом феномену. Нема смисла користити овај израз за духовне струје које су деловале пре појаве демократске државе.²⁶⁾ Међутим, овакво схватање противречи историји овог појма. Ако бисмо такво схватање прихватили у потпуности, то би значило да Жозеф де Местр или Карл Лудвиг фон Халер, рецимо, ма колико нам се чинили екстремним ипак нису политички екстремисти у правом смислу те речи, иако су неки њихови савременици (нпр. Вилхелм Траугот Круг) идеје ове двојице сматрали „крајњим“, односно проблематичним, док би данашње следбенике њихових идеја, чак и ублажених, требало сматрати екстремистима. Дакле, класификовање некога у екстремистичку или неекстремистичку скупину, у крајњем зависи од историјског контекста, духа времена односно тренутних односа моћи. Овако одређен појам екстремизма у себи садржи тежњу ка одржавању *statusa quo*.

Екстремизму је могуће прићи и са друге стране. Вратимо се поново Сарторију који партије дели на системске и антисистемске, при чему, пре свега, има у виду комунистичке и фашистичке партије, али и неке друге. У овој подели, чак и појам антисистемске партије подразумева невоље и неспоразуме. „Током времена степен и интензитет ‚противљења‘ су подложни променама. Надаље, нису све антисистемске партије такве у истом смислу: негација покрива или може покривати широк распон расположења почев од

26) Steffen Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, S. 15.

‘отуђења’ и тоталног одбацивања до ‘протеста’. Сад, очито је да се отуђење и протест разликују у врсти, а не само у степену.²⁷⁾ Истини за вољу, без обзира да ли је реч о одбијању или протесту, последице супротстављања се не разликују значајно за политички систем, будући да се влада суочава са истим тешкоћама. Заједнички именилац свих антисистемских партија представља њихов делегитимизацијски учинак. Другим речима, све антисистемске партије доводе у питање режим и утичу на смањење подршке режиму. При томе се оне могу користити различитим стратегијама и тактикама. По Сарторијевом схватању, антисистемска партија не значи и револуционарну партију. Наравно, све револуционарне партије јесу антисистемске, али антисистемска партија не мора бити револуционарна.²⁸⁾ Сартори дакле успешно избегава вредносну компоненту која је садржана у претходно приказаној дефиницији екстремизма. Основа за просуђивање да ли је нека партија антисистемска или не поставља се више у односу на питање демократије него на питање за или против система, при чему се карактер система не доводи у питање. Дакле, у демократском систему антисистемске су оне партије и покрети који се залажу за диктатуру. У диктаторском систему антисистемски су они који теже демократији. Каилиц сматра да пошто се супротстављеност између системских и антисистемских партија примењује само на демократије, при чему се антисистемске и антидемократске партије поклапају, те су стога оне партије које су истовремено и антисистемске и антидемократске заправо екстремистичке.²⁹⁾

Један број критичара сматра да овакво схватање екстремизма недовољно узима у обзир разлике у самом екстремистичком корпусу. Мисли се на то да је екстремизам полемички појам који служи за дискредитацију сваког идеолошког противника, односно да се противник представи као неко ко је удаљен од онога што се подразумева као нормално, здраворазумско или политички коректно, што је примедба коју истиче Јашке.³⁰⁾ Десни, леви и религиозни екстремизам можда имају заједничког непријатеља, али их деле и крупне разлике. Имајући у виду све међусобне борбе и трвења, рекло би се да тако широко одређен екстремистички талор нема готово никаквих заједничких тачака, те да се са појмом

27) Giovanni Sartori, *Parties and Party System*, European Consortium For Political Research Press, London, 2005, p. 132.

28) Giovanni Sartori, *Parties and Party System*, European Consortium For Political Research Press, p. 133.

29) Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, S. 16.

30) Jaschke, *op. cit.*, S. 16.

који не прави разлику између комуниста, анархиста, расиста, национал-бољшевика, фашиста, милитантних бораца за животињска права, хришћанских фундаменталиста и исламиста не може много тога учинити. Слична ствар се дешава и са другим појмовима, на пример појмом тоталитаризам. Ако се појам екстремизам толико прошири да обухвата међусобно различите појаве, његова сазнајна снага стоји у обрнутој сразмери са његовим обимом.

Чак и када бисмо прихватили да не постоји екстремизам, него екстремизми ствар не постаје много једноставнија. Питер Дејвис, који се бавио истраживањем екстремне деснице у Француској, поставља питање постоји ли једна екстремна десница или више њих? Де Местр, *émigrés*, побуњеници из Вандеје, ултраши, Шарл X, Буланж, Барес, Лига патриота, анти-драјфусовци, Француска акција, фашистичке лиге, Виши, париски нацисти, *Algérie Française*, пужадисти и на послетку Национални фронт. Сви су оиу мањој или већој мери етикетирани као „екстремна десница“ у протеклих више од 200 година. Имају ли они заиста нешто заједничко и ако имају, шта је то?³¹⁾ Истини за вољу, Дејвис ипак тврди да јесте тешко, али не и немогуће, идентификовати екстремну десницу. Међутим, дугачка листа десних екстремиста и „екстремиста“ коју наводи ипак доводи у питање концепцију екстремизма. Није ли Национални фронт нешто ипак другачије од вандејских сељака, Валооиних националних синдикалиста и Морасових монархиста? Ако већ и одређивање екстремне деснице ствара велике невоље, колико је тек онда тешко одредити екстремизам уопште?

На крају крајева, не ради се само о идеолошким разликама, него и о начину, средствима и степену противљења систему. Поједине екстремистичке групе користиће се насиљем, друге не. Чак се и међу онима који су спремни да прибегну насиљу могу разликовати они који се насиљем служе спорадично и они којима је политичко насиље једини *modus operandi*. Организована група екстремиста која делује у подземљу и служи се насиљем не може се третирати на исти начин као неки независни интелектуалац који критикује систем и покушава да га делегитимизује. Такође, један број аутора (Каилиц, Јесе, Макс Касе, Кас Муд...) прави разлику између идејне равни и равни средстава, при чему се идејна раван односи на главни циљ групе, док се под средствима подразумевају све методе које група користи за постизање свог циља. Јесе, на пример, говори о „меком“ екстремизму Левице (*Die Linke*) и „тврдом“ екстремизму Национал-демократске партије Немачке (NPD).³²⁾ Међу-

31) Peter Davis, *The Extreme Right in France*, Routledge, New York, 2002, p. 11.

32) Jesse, Eckhard, „Extremismus“ in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, S. 169.

тим, ту долази до логичког проблема, будући да се у том случају претпоставља постојање оних мање и оних више екстремних што је, ако прихватимо да екстремизам не трпи степеновање, логички некохерентно. Као што се не може бити мало или средње мртав, не може се бити ни већи или мањи екстрем. Са друге стране, поједини теоретичари су спремни да сепаратистичке организације одвајају од екстремиста иако се ови користе насиљем, будући да се сепаратисти не противе демократији као таквој, већ захтевају своју државу коју ће затим уредити у складу са либерално-демократским принципима, иако се при томе, истина, служе насиљем.

У вези са изнетом дефиницијом екстремизма јавља се још један проблем. Наиме, постоје велике тешкоће везане за смештање одређених типова диктатуре на оси демократско-екстремистичко. Где би припадали заступници бирократско-милитаристичке диктатуре, који истини за вољу јесу антидемократски, али не поседују никакву разрађену екстремистичку идеологију? За разлику од политичког екстремизма, ова диктатура се не занима за светоназорно мисионарење међу становништвом.³³⁾ Ако се држимо Шмитове поделе на комесарску и суверену диктатуру, појам екстремизма био би неприменљив на комесарску диктатуру. Наиме комесарска диктатура је ограниченог трајања, односно она која суспендује устав на одређено време, да би га, када се поново успостави ред, вратила на снагу.³⁴⁾ Ова диктатура не само да не поседује некакву екстремистичку идеологију, него управо супротно, свесно се ограничава на успостављање реда да би затим вратила на снагу стари устав. Дакле, имајући у виду претходно изнету дефиницију екстремизма, као настојања да се демократски систем трајно замени неким обликом диктатуре или тоталитарног система, јасно је да се тако дефинисани екстремизам односи искључиво на суверену диктатуру, која уклања стари поредак да би га заменила новим. Имајући у виду ову разлику, можемо закључити да се комесарска диктатура може користити против екстремистичког противника који захтева суверену диктатуру. Међутим, треба поставити питање карактера „борбене демократије“ односно да ли се у борби против екстремизма могу користити екстремистичка средства? Јакобинска и Сен-Жистова борба за очување тековина револуције завршена је гиљотином. Са друге стране, ако се дословно држимо дефиниције екстремизма, значи ли то да је и америчка борба против тероризма нови вид екстремистичке политике, поготово у светлу укидања људских права затвореницима у логорима као што је Гвантанамо?

33) Kailitz, *op. cit.*, S. 17.

34) Carl Schmitt, *Die Diktatur, Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Duncker & Humblot, München, Leipzig, 1921.

Питање се може и другачије поставити: може ли се борбена демократија претворити у обичан лов на вештице под маском очувања демократије?

У оној мери у којој горе изнета дефиниција екстремизма не може да изађе на крај са диктатуром, у једнакој мери не може ни да одговори на изазове нових гигања на десници. Наиме, десница, чак и она која се често назива крајња, прошла је кроз велике промене и трансформације. Реч је о новом феномену који Роџер Грифин назива „етнократски либерализам“. На десници је либерализам победио, али је то нови националистички либерализам. „Он говори језиком ‘права’ – права етничких народа, права на културу – који се обраћа дубоко усађеним и разумљивим страховима ерозије идентитета и традиције које могу проузрочити глобализирајуће (али само дјеломице хомогенизујуће) силе високе модерности. То је дискурз чија је софистицираност порасла захваљујући теоретичарима комунитаризма, етноплурализма и диференцијализма, а порасла је и његова легитимност у контексту оправдане забринутости због културне глобализације.“³⁵⁾ Партије као што су Национални фронт, Фланаски блок, Северна лига, Републиканци у Немачкој, прогресивистичке партије у скандинавским земљама или Партија слободе не предвиђају промену система неким новим и другачијим системом. Оне се не маскирају, оне су суштински либералне и прихватиле су правила игре либералне демократије. Оне само инсистирају на темама које сматрају занемареним. Тако су, на пример, главне теме којима се бави Национални фронт имиграција, пораст криминала и социјална несигурност.³⁶⁾ Њихов национализам и противљење мултикултурализму могу изгледати претераним или иритирати појединце, али их то још не чини екстремистима. У крајњој линији савези између национализма и либерализма или национализма и демократије нису непознати у историји. Писци који се баве екстремизмом остају несигурни по овом питању. Тако према тврдњи Каилица, Национални фронт нема разрађену екстремистичку идеологију³⁷⁾, Северна лига уопште није екстремистичка организација, али истовремено тврди да су италијанска Национална алијанса и аустријска Партија слободе семидемократске, а немачки Републиканци, чак и пошто су ублажили стваове, екстремисти. Са друге стране Грифин на све ове партије гледа као на опасност по либералну демократију³⁸⁾, односно оспорава им легитимност.

35) Roger Giffin, „Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba“, Michael Freedon (ur.) *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 183-184.

36) Kailitz, *op. cit.*, S. 135-136.

37) Kailitz, *op. cit.*, S. 136.

38) Giffin, *op. cit.*, str. 184.

Поред широке „сиве зоне“ на десници, постоји исто толико широка сива зона и на левици. Антиглобалисти, борци за права животиња и радикални борци за очување животне средине, уопште радикална крила свих нових покрета, могу се сврстати међу екстремисте, како то чини Јашке, али истини за вољу, тешко да се и међу њима налазе они који заиста доводе у питање конституционалну демократију. Чак се ни сам Јашке у својој књизи не бави овим видом екстремизма. Да ли то значи да је опет реч о некаквој „сивој зони“? Према Каилицу зони „између екстремизам и демократије“ припадају и младоконзервативци, док је карактер нове левице под знаком питања.³⁹⁾

У вези са истраживањем екстремизма проблем представља и процењивање стварних намера неке организације. Не само да се све партије, па чак и оне екстремистичке, позивају на демократију, већ је сасвим јасно да ће опозиционе партије покушавати да прикрију свој ауторитарни карактер, који ће до пуног изражаја доћи тек када нека партија постане владајућа. Истина је да у програмима комунистичких партија не пише ништа о стварању тајне полиције, али исто тако је истина да се сваки комунистички режим користио тајном полицијом. Па ипак, да ли то значи да је сваки покушај комунистичких партија да се демократизују само мимикрија, и да се иза сваког позивања на „народну заједницу“ крије нови Хитлер?

Из свега реченог следи да у вези са одређењем екстремизма постоје бројне недоумице те да је доминантну дефиницију потребно преиспитати. На првом месту дефиниција екстремизма зависна је од дефиниције демократије. Тиме се не говори шта екстремизам јесте него шта није, односно један нејасан концепт (екстремизам) стоји у зависности од другог нејасног концепта (демократија). Такође, тако конституисан појам екстремизма служи одржавању *statusa quo*, односно сваку алтернативу етаблираном систему одређује као мање или више екстремистичку, што је највећа замерка која му се ставља на терет. То би такође значило да се појам екстремизма може проширити до те мере да екстремизам апсорбује све противнике тренутног стања ствари. Са друге стране, овако дефинисан екстремизам не води рачуна о историјском контексту односно о условима у којима се овај појам користи. Проблематичан је недефинисан став према феноменима бирократске диктатуре, студентских побуна из шездесетих година и нове левице, затим новом позиционирању на десници, религијском фундаментализму или радикалним борцима за права животиња. Екстремизам, онако како

39) Kailitz, *op. cit.*, S. 87, 92.

је горе дефинисан, оставља сувише велике „сиве зоне“ између екстремизма и демократије. То само по себи не мора бити ништа лоше, али и те „сиве зоне“ морају имати неко име, односно и за њих мора постојати некакво објашњење. Исте „сиве зоне“ остављају превише простора за идеолошку пристрасност при класификацији екстремиста. Такође, међу ауторима који се баве екстремизмом не постоји јасан став у вези са поделама унутар екстремизма. Док једни говоре о левом и десном екстремизму, други убацују и екстремизам центра, док трећи одбацују поделу на леви и десни. Зато не треба да чуди да се често јављају критике екстремизма као појма. Па ипак, ни противници доминантног схватања немају никакву заједничку позицију коју би могли да супротставе доминантној дефиницији. Све у свему појам екстремизам није далеко одмакао од стигматизирајуће речи и етикете која више служи да сакрије него да осветли, а којом се користе они који располажу социјалном моћи да дефинишу појмове.

ЛИТЕРАТУРА

- Backes, Uwe, „Entwicklung und Elemente des Extremismuskonzepts“ <http://www.dvpw-extremismus.uni-bonn.de/dokumente/Backes-Begriffsgeschichte-03.html>
- Backes, Uwe, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present“ in *Central European Political Studies Review*, Vol. IX, Part 4, International Institute for Political Studies, Brno, 2007, pp. 242-262.
- Backes, Uwe, *Politische Extreme: Eine Wort – und Begriffsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.
- Бобио, Норберто, *Будућност демократије: одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990.
- Бобио, Норберто, *Десница и левица*, Народна књига, Цид, Београд, Подгорица, 1997.
- Giffin, Roger, „Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba“, Michael Freedен (ur.) *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 167-187.
- Davis, Peter, *The Extreme Right in France*, Routledge, New York, 2002.
- Де Беноа, Алан, *Комунизам и нацизам: 25 огледа о тоталитаризму у XX веку 1917-1989*, Центар за изучавање Традиције „Укронија“, Београд, 2007.
- Диковић, Јована, Новаковић, Александар, „Евроскептицизам – недостајућа карика политичког живота Србије“, *Српска политичка мисао*, vol. 37, бр. 3, Институт за политичке студије, београд, 2012, стр. 61-80.
- Достанић, Душан, „Историја појма екстремизам“, *Култура полица*, бр 20, 2013, стр. 41-60.
- Jaschke, Hans Gerd, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006.

- Jesse, Eckhard, „Extremismus“ in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2011, S. 167-169.
- Kailitz, Steffen, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006.
- Липсет, Семјор Мартин, *Политички човек*, Рад, Београд, 1969.
- Mohler, Armin, *Der Nasenring: Die Vergangenheitsbewältigung vor und nachdem Falder Mauer*, Munich, 1991.
- Müller, Jan-Werner, “From National Identity to National Interest: Rise (and Fall) of Germany’s New Right” in: Jan-Werner Müller (ed.) *German Ideologies since 1945*, Palgrave Macmillan, London, 2003, pp. 185-205.
- Rühle, Otto, “The Struggle Against Fascism Begins with Struggle Against Bolshevism” in: *Living Marxism*, Vol. 4, No. 8, 1939. <http://www.marxists.org/archive/ruhle/1939/ruhle01.htm>
- Сартори, Ђовани, *Демократија - шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Sartori, Giovanni, *Parties and Party System*, European Consortium For Political Research Press, London, 2005.
- Стојадиновић, Миша, Тодоровић, Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, vol. 36, бр. 2, 2012, стр 59-73.
- Хобсбаум, Ерик, *Добра екстрема: историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Дерета, Београд, 2002.
- Hürten, Heinz, “Waldemar Gurian and the Development of the Concept of Totalitarianism” in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, 2004, pp. 40-49.
- Schmitt, Carl, *Die Diktatur, Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Duncker & Humblot, München, Leipzig, 1921.
- Шмит, Карл, *Појам политичког у Карл Шмит, Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

Dusan Dostanic

DEFINITION OF EXTREMISM – PROBLEMS AND DOUBTS

Resume

In this article the author deals with a number of shortcomings of the dominant definition of extremism. First, the definition of extremism is dependent on the definition of democracy. This does not say what extremism is but what is not, actually, a vague concept (extremism) is depending on another vague concept (democracy). Also, in this way constituted conception of extremism serves to maintain the status quo, so any alternative to the established system is defined as more or less extremist. This is the most important complaint to this concept. It wo-

uld also mean that the concept of extremism can be expanded to the point when extremism absorbs all opponents of the current state of affairs. On the other hand, so defined extremism does not take into account the historical context or the conditions in which this term is used. Also ambiguous attitude towards the phenomena of bureaucratic dictatorship, the student rebellions of the sixties and the New Left, then the new positioning of the right wing, religious fundamentalism or radical animal rights activists is also problematic. Extremism, as defined above, leaves too many and too large “gray zones” between democracy and extremism. However, this does not have to be anything wrong, but those “gray zones” must have a name, and there must be some kind of explanation for them. The same “gray zones” leave too much room for the ideological bias of the classification extremists. Also, among the authors who deal with extremism there is no clear position on the divisions within the extremism. While some speak of left and right extremism, others mention radical centre, radical middle or radical centrism, while the third group of authors reject the division into left and right. So, is there only one extremism as a whole, two or even three different types of extremism? Having that in mind, we do not have to be astonished by often critiques of the concept of extremism. However, even opponents of the dominant understanding have no common position that could oppose to dominant definition. All in all, the term extremism is not very far from stigmatizing words and labels and which is used by those who have the social power to define these terms.

Key words: extremism, left, right, democracy, dictatorship

* Овај рад је примљен 13. марта 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.